

Людмила ДОВБНЯ,

orcid.org/0000-0001-5353-3327

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання,
доцент кафедри педагогіки, теорії і методики початкової освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) *ljudmila_d@ukr.net*

РОЗВИТОК СЕМАНТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ УКРАЇНСЬКИХ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

У статті розглядається історія семантичної трансформації семи праслов'янських за походженням якісних прикметників української мови, які входять до її основного фонду, проте не утворюють тематичної спільності. У межах кожної лексеми аналізується специфіка семантичних процесів та їхніх наслідків і підсумовується матеріал щодо напрямку й динаміки трансформаційних змін у зазначених лексичних одиницях.

Дослідженням семантичних змін і структур прикметників слов'янських мов приділялася належна увага дослідників, проте на матеріалі української мови дотепер залишаються лакуни, які потребують лінгвістичного аналізу. Вони стосуються не лише атрибутивних лексем, які розташовуються на периферії лексичної системи мови, а й тих, що становлять її ядро. До них перш за все слід віднести прикметники, які входять до основного словникового фонду. З огляду на доволі тривалу історію функціонування вони у процесі розвитку мови зазнають значних семантичних змін, які переважно полягають у виокремленні нових лексико-семантичних варіантів.

Описані праслов'янські за походженням прикметники у процесі свого історичного розвитку зазнають в українській мові істотних семантичних змін. Ці зміни полягають у розширенні системи похідних утворень, а інколи – й у втраті чи витісненні на периферію семантичної структури слова первинного (спільнослов'янського) значення. У оформленні похідних семем проаналізованих прикметників функційно активною є метафоризація. Вона викликає до життя велику кількість семем, частина яких поступово втрачає образність, але є й такі семем, образність яких відчувається. Досить часто в утворенні останніх спостерігається явище синестезії. Метонімія менш активна у семантичній історії цих слів. Більш того, вона, як правило, виступає не як самостійний процес, а як такий, що супроводжується конденсацією змісту в межах сполук «прикметник + іменник». Саме в такій позиції прикметник має здатність до субстантивзації. Утворені субстантивні лексико-семантичні варіанти є відтінками твірних метафоричних значень. Велика кількість метафоричних семем прикметників формує радіальну полісемію, а метонімічні відтінки у деяких випадках доповнюють її елементами ланцюжкової.

У межах проаналізованої лексики децю особливими є оцінні прикметники, які не зазнають метафоричних та метонімічних змін; у їхній семантиці спостерігаються відношення так званого «включення», які виникають у результаті спеціалізації первинного лексико-семантичного варіанта.

Більшість слів досліджуваної групи успадковує праслов'янське значення як основне; але є факти його зміни. Проаналізовані спільнослов'янські прикметники великою мірою зазнають не лише метафоричних, а й метонімічних змін.

Описані лексеми зазнають широкої семантичної трансформації, яка головним чином полягає в оформленні розгалуженої системи похідних значень, рідше – у зміні праслов'янських лексико-семантичних варіантів.

Результати аналізу засвідчують, що оцінні прикметники не зазнають метафоричних та метонімічних змін. Усі їхні похідні семем розвиваються внаслідок спеціалізації праслов'янського значення.

Ключові слова: семантична трансформація, метафоризація, метонімізація, якісні прикметники, основний словниковий фонд, праслов'янська лексика.

Liudmyla DOVBNIYA,

orcid.org/0000-0001-5353-3327

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Linguistics and Methodology of Teaching,
Associate Professor at the Department of Pedagogy, Theory and Methods of Primary Education
Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav
(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) *ljudmila_d@ukr.net*

THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN QUALITATIVE ADJECTIVES SEMANTIC PARADIGM

In the article, the author considered the history of semantic transformation of Proto-Slavic in their genesis qualitative Ukrainian adjectives, which are the part of language's basis but they are not topically similar. Within the boundaries of

each lexeme the author analyses the peculiarities of semantic processes and their consequences, and gives conclusions on the direction and dynamics of transformational changes in mentioned lexical units.

The scientists previously paid due attention to the semantic changes and structure of the adjectives in Slavic languages, but in Ukrainian they missed several aspects, which need to be linguistically analyzed. These aspects are connected not only with the attributive lexemes located on the suburbs of language lexical system, but also the ones included in its core. These are mainly the adjectives, which are the part of language's basic vocabulary. Due to their history of functioning, they are subject to considerable semantic changes, which generally consist in the emergence of new lexical and semantical variants.

The Proto-Slavic adjectives under description during their historic development are under substantial semantic changes in Ukrainian, these changes consist in the expanding of derivative forms and sometimes also in the loss or moving to the periphery of the semantic structure of the word with basic (Proto-Slavic) meaning. During the formation of derivative sememes of the analyzed adjectives, the functionally active means is metaphorization. It creates a great number of sememes a part of which is gradually losing figurativeness. However, there are also sememes whose figurativeness is left. While these sememes are formed there is a phenomenon of synaesthesia. Metonymy is less active in the semantic history of these words. As a rule, it is not an independent process as it is accompanied by the condensation of the sense in the forms such as "adjective + noun". In this position the adjective is able to substantivate. The formed substantivated lexical and semantic variations are the tones of the metaphoric meanings. Plenty of metaphorical sememes of the adjectives form radial polysemy, while metonymic sememes add the link elements.

Among the analyzed lexemes the evaluative adjectives are somewhat apart. They do not have metaphoric or metonymic changes. There are the relations of so-called "including" in their meaning, which emerge as a result of the specialization of the basic lexical and semantic variation.

The majority of the words we analyzed inherit the Proto-Slavic meaning as a main one, however there are facts of the changes in it. The Proto-Slavic adjectives under analysis have not only metaphoric but also metonymic changes. They are characterized by wide semantic transformation, which consists mainly in the formation of a complex system of derived meanings, sometimes in the changes of Proto-Slavic lexical and semantic variations. Evaluative adjectives do not undergo metaphoric and metonymic changes. All their derived sememes develop as a result of the specialization of Proto-Slavic meaning.

Key words: semantic transformation, metaphorization, metonymizing, qualitative adjectives, basic dictionary, Proto-Slavic lexemes.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістичній науці значна увага приділяється питанням динаміки на всіх мовних рівнях. Не є винятком і лексика, яка стрімко реагує на зміни в житті соціуму. Однак зміни в лексичній сфері не вичерпуються появою нових слів за рахунок запозичень чи створення одиниць за власномовними дериваційними моделями. Менш помітною, такою, що не лежить на поверхні, є семантична трансформація лексем, проте в діахронічному аспекті можна простежити за характером значеннєвих змін, з'ясувати їхню природу, специфіку та закономірності. З огляду на це доцільно вести мову про семантичну трансформацію лексем, об'єднаних у лексико-семантичні розряди та в тематичні, а часом – у лексико-семантичні групи, оскільки такі дослідження сприяють більшій точності та об'єктивності висновків.

Аналіз досліджень. На теренах лінгвістики останнє століття позначилося підсиленою увагою до питань лексичної семантики, що засвідчується науковими розвідками Г. Пауля, В. В. Виноградова, С. Ульмана, П. Гіро та ін., які презентують теорію семантики слова. У скарбницю українських семасіологічних учень значний внесок зробили М. П. Кочерган (Кочерган, 1980), П. В. Мацьків (Мацьків, 2012), В. М. Русанівський (Русанівський, 1988), О. О. Тараненко (Тараненко, 1989)

та ін. Їхні праці, виконані в порівняльно-історичному й зіставному аспектах, а також на матеріалі окремих мов, роблять гідний внесок «...не лише у скарбницю певної мови або споріднених і неспоріднених мов, а й у загальну теорію лексикології, теорію універсалій та загальне мовознавство. Власне в цьому й полягає їх актуальність» (Довбня, 2020: 68).

Мета статті – висвітлити історію семантичної трансформації семи праслов'янських за походженням якісних прикметників, які входять до основного словникового фонду української мови та не утворюють тематичної групи; у межах кожної лексеми проаналізувати специфіку семантичних процесів та їхніх наслідків і зробити узагальнення й висновки щодо напрямку й динаміки трансформаційних змін у зазначених лексичних одиницях.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням семантичних змін і структур прикметників слов'янських мов приділялася належна увага дослідників (Шрамм, 1979; Пауль, 1960; Стехіна, 1991; Вольф, 1988), проте на матеріалі української мови дотепер залишаються лакуни, які потребують лінгвістичного аналізу. Вони стосуються не лише атрибутивних лексем, які розташовуються на периферії лексичної системи мови, а й тих, що становлять її ядро. До них перш за все слід

віднести прикметники, які входять до основного словникового фонду. З огляду на доволі тривалу історію функціонування вони у процесі розвитку мови зазнають значних семантичних змін, які переважно полягають у виокремленні нових лексико-семантичних варіантів. Розглянемо історію семантичного розвитку кількох таких лексем української мови.

Так, прикметник *цілий* походить від прасл. **čelъ* «здоровий, непошкоджений». Він споріднений із давньоруським *kailūstiskan* «здоров'я», готським *hails*, давньверхньонімецьким *heil* «здоровий, цілий» (Фасмер, 1987, т. IV: 297). У давній українській мові це слово зазнало семантичної трансформації, яка спричинила відгалуження низки вторинних семем, одна з яких, метафорична – «такий, від якого нічого не відділено» (сема «не порушений») – відтіснила праслов'янське значення на периферію семантичної структури прикметника *цілий* і зайняла центральну, ядерну позицію.

Матеріали Словника староукраїнської мови та сучасний стан семантичної структури прикметника *цілий* дають можливість реконструювати логічні ланки в розвитку його лексико-семантичних варіантів. Так, у староукраїнський період на фоні семантичного елемента 'без видалення чого-небудь' у цього слова формуються метафоричні семемі: «наповнений чим-небудь», «який має точно визначену міру часу; повний», «без винятку; весь; повний» та «абсолютний, повний» (Словник староукраїнської..., 1978: 528). Його семантична структура характеризується вираженням ідеї незруйнованості, єдності, цілісності предмета, яка по-різному реалізується в окремих значеннях лексеми.

Значення 1 «не зменшений, не розділений» є номінативно непохідним (із синхронічного погляду воно справді непохідне, а з погляду діакронії є метафоричним утворенням (чи, можливо, результатом спеціалізації, що призводить до відношень «включення» похідного у вихідне). Актуалізуючись, сема 'не розділений' дає початок двом номінативно-похідним значенням: значенню 2 «не зруйнований; не пошкоджений» і значенню 3 «внутрішньо єдиний, цілісний». Значення 2 може вживатися з метонімічним відтінком «сукупність чогось як щось єдине», який утворюється за семантичною моделлю «ознака предмета – сам предмет». У сучасній семантичній структурі прикметника *целый/цілий* має місце спільнослов'янська семема «не поранений, здоровий, не пошкоджений»: «Вставать треба, їдучи через мости, щоб були цілі кости» (Словарь, т. IV, 1959: 432).

Від неї на основі семи 'не пошкоджений' відокремлюється метафоричне значення «який зберігся, не пропав»: «Хоч їж, хоч дивись, а щоб ціле було і неголодний був» (Укр. присл.). Семантичний інваріант 'не подрібнений' сприяє розвиткові ЛСВ «який не містить у собі дробу» (метафора); останній у результаті паралельної дії метонімії (ознака предмета – сам предмет) та конденсації в межах сполуки *ціле число* набуває здатності субстантивуватися (*дві цілих три десятих*).

Отже, для семантичної історії прикметника *цілий* властивий відхід праслов'янського значення на периферію його семантичної структури та заміна його похідним (метафоричним). Система похідних утворень здебільшого є результатом процесу метафоризації; ці утворення формують радіальну полісемію; метонімія ж поширює метафоричні семемі і певною мірою сприяє виникненню ланцюжкового типу багатозначності в межах аналізованого слова.

У розгляді динаміки розвитку семем прикметника *новий* (< прасл. **novъ* < і.-с. **neco-s* «знову зроблений або знову придбаний» (Фасмер, 1987, т. III: 78) спостерігається аналогічне прикметнику *цілий* явище «включення». «Включеність» відбивається в частині лексичного значення, яку можна сформулювати так: «такий, якого не було раніше (у ряді однорідних)». І кожне лексичне значення слова *новий* становить цю частину, до якої додається той чи інший диференційний семантичний компонент. Відмінності між компонентами визначаються характером ряду, у який включається предмет, характером відмінності предмета від інших предметів ряду, суб'єктивними основами для включення предмета в ряд та деякими іншими факторами.

По-друге, своєрідними є зв'язки між значеннями лексеми *новий*: оскільки всі значення мають спільну частину, то стосовно неї зв'язок має характер включення, але тому, що жодне значення не тотожне цій частині, правильніше говорити про актуальний тотожнорядний зв'язок, при чому не одного значення з іншим, а кожного значення з усіма іншими.

По-третє, за такої семантичної структури слова складно говорити про номінативно похідне або метафоричні значення: кожне значення похідне стосовно спільної частини і водночас непохідне, оскільки воно не утворене від якогось іншого значення (Шрам, 1979: 118–119). У зв'язку із цим виділення інтегральних сем і семантичних елементів можна подати умовно, тільки під час аналізу історичних змін.

Давньоукраїнські метафоричні утворення (Срезневский, 1958, т. II: 460–461), можливо,

виникають під дією семантичного елемента 'наступний (останній або близький до кінця) у низці подібних'. До них входять семми «недавні», «наступний», «інший, ще один». У староукраїнській мові слово *новий* уживається з аналогічними лексико-семантичними варіантами: «недавно освоєний (про землю)» та «який нещодавно з'явився, виник» (Словник староукраїнської..., 1978: 56). Указані значення лежать в основі сучасної семантичної структури цього прикметника в українській мові. До неї входять успадковані з ранніх епох значення «наступний», «не той, що раніше; інший» (Словник української..., 1974: 433–434).

Відносно новими в українській мові є значення «сучасний», «знову відкритий, виявлений, раніше невідомий», «який прийшов на зміну попередньому, який раніше не служив (про людину, людей)», «цього року, останнього врожаю» (Словник української..., 1974: 433–434). Усі вони, як і давньоруські ЛСВ, пояснюються семантичним елементом 'наступний (останній або близький до кінця) у низці подібних'. Така одноманітність моделі трансформації дає підставу робити висновки про відношення включення у семантичній структурі прикметника *новий*. Аналогічна семантична картина спостерігається і у структурах прикметників, які мають відношення до точки відліку. Іншими словами, описаний зв'язок між основним значенням та його похідними можна визначити як радіальний тип полісемії.

Прикметник *холодний* (похідний від *холод*) бере початок від прасл. кореня **holdъ* зі значенням «який має низьку температуру» (Фасмер, 1987, т. IV: 256). Він, як і попередній, має відношення до точки відліку. Такою точкою для нього є температура людського тіла. Етапи становлення семантичної структури цього слова не досить добре відображені лексикографічними виданнями, присвяченими давньому і старому періодам в історії української мови. Очевидно, початок процесу диференціації лексико-семантичних варіантів прикметника *холодний* припадає на староукраїнський період. Результат семантичної трансформації аналізованої лексичної одиниці знаходить відбиття у Словнику української мови в 11 томах. Похідні лексико-семантичні варіанти, що наводяться там: «який вистиг або був недостатньо гарячий» та «який готується або подається до столу в охолодженому вигляді» (Словник української..., 1980: 117–118) – включають у себе «температурний» семантичний елемент 'точка відліку', але він певною мірою зміщується стосовно вихідного: для названих семем такою точкою є

не температура людського тіла, а температура інших предметів та речовин, які порівнюються між собою. Лексико-семантичний варіант «який характеризується низькою температурою повітря, суворим кліматом», «який не випромінює тепла або дає мало тепла», «який погано захищає від холоду; неутеплений» та «придатний для проживання в літній час; який не опалюється» (Словник української..., 1980: 117–118) зв'язані з основним значенням семантичним елементом 'відсутність тепла' (метафора). Прикметник *холодний* має здатність до субстантивациї. Перехід до лексикограматичного розряду іменників спостерігається в значенні «те, що дає відчуття холоду, має низьку температуру» (Словник української..., 1980: 117–118): «Кинутись у воду і довго летіти кудись униз, коли холодне й мокре тече за сорочку і у халяви, а смерть поволі вливається в горло, і в очі, і в вуха – і знати, що там є п'явки, риби, вужі і слизке баговиння – ні, я би не зважився на се...» (М. Коцюбинський, *Fata morgana*).

Названі семми не є образними на протигагу сучасним значенням «такий, якому не властиві пристрасті, захоплення», «який не відчуває зацікавлення кимось, чимось, захоплення ким-, чим-небудь; байдужий, бездіяльний», «який не відчуває почуття закоханості» та «дуже стриманий у вияві своїх почуттів» (Словник української..., 1980: 117–118). Вони «...є оцінними і характеризують різні сторони людської особистості. Їхній зв'язок з вихідним значенням простежується нечітко, має гіпотетичний характер.

Можна допустити, що значення виникають на основі асоціативного уявлення про людину, яка, зазнаючи дії низьких температур, намагається зберегти тепло і для цього зіщулюється, ізолюється від оточення, перестає реагувати на їхні слова, вчинки тощо. З цим зв'язані потенційні семи «безпристрасний», «стриманий», «бездіяльний» і значення, що виникають на їхній основі.

Але можна припустити, що перед нами так звана семантична калька і що метафоричні значення виникли під впливом французького слова *froid*, у якого словники відмічають ці ж значення» (Шрам, 1979: 105–106).

У тих лексико-семантичних варіантах прикметника *холодний*, які не втратили образності, має місце явище перенесення якості до сфери іншого виду сприймання – так звана синестезія. Вона спостерігається тоді, коли враження, властиві одному органу чуття, супроводжуються додатковими враженнями, характерними для інших органів чуття; явище синестезії (без уживання цього терміна) знаходить семантичне пояс-

нення в Г. Пауля (Пауль, 1960: 117); про синестезію див. також дослідження В. Стехіної (Стехіна, 1991). Синестезія дуже часто спостерігається в мові, зокрема у семантиці прикметника. Саме в цьому лексико-граматичному розряді слів вона співвідноситься з мовними категоріями, тому що перенесення значень у разі синестезії найчастіше зазнають саме якісні прикметники. Перенесення може здійснюватися як у межах сфери фізичного, так і з фізичної сфери у психічну, про що свідчать переносні семми прикметника *холодний*.

Розглянутий прикметник *холодний* антонімічними відношеннями зв'язаний із прикметником *теплий*, що бере початок від прасл. **teplъ* «який має помірну кількість тепла» (Фасмер, 1987, т. IV: 44). У його структурі виникають семми, аналогічні в плані утворення семмам прикметника *холодний*: «який добре захищає від холоду, зігріває», «який добре зберігає тепло, наповнений теплом (про приміщення)» та синестетичні «який виражає доброзичливе ставлення, прихильність, приязнь та ін.», «приємний для зору, слуху».

Прикметник *сухий* (прасл. **suxъ*) «не насичений вологою» (Фасмер, 1987, т. III: 813) також проходить складний шлях семантичного розвитку, результатом чого є широка система похідних лексико-семантичних варіантів в українській мові. У давньоукраїнську епоху отримують розвиток деякі метафоричні семми цього прикметника: «змарнілий від хвороби», «сухий (про їжу), без рідини, без приправи» (спільний семантичний елемент 'відсутність вологи') та «чистий, не змішаний» (спільна сема 'без домішок'). Паралельна дія метонімії (ознака об'єкта – сам об'єкт) та конденсації в межах сполуки на зразок *сухий місяць* призводить до субстантивації вказаного прикметника в лексико-семантичному варіанті «назва березня» (Срезневский, 1958, т. III: 632–633). Обстежені лексикографічні видання не фіксують даних про розвиток значень цього слова у староукраїнський період. На сучасному ж етапі воно має розгалужену семантичну структуру. Основне його значення успадковане із праслов'янської епохи: «не покритий, не насичений водою, вологою, не мокрий, не сирий». Воно має відтінки «сухе місце», «сухий одяг», які реалізуються в мовленні шляхом субстантивації прикметника: «За якусь мить зальопана півторатонка вже стоїть на сухому» (Гончар, Маша з Верховини); «Тимко мовчки зняв із себе сорочку, викрутив її..., побіг задвір'ями додому. Мати, побачивши сина, переполохалася, затопила піч. Тимко переодягся в сухе» (Тютюнник, Вир). Успадкованими є також названі вище давньоукраїнські метафоричні

семми. У сучасній українській мові в межах структури прикметника *сухий* актуалізується семантичний елемент «відсутність наповненості чим-небудь», який є основою для оформлення метафоричних значень «позбавлений необхідної вологи», «черствий, не свіжий чи не соковитий», «позбавлений підживлювальних соків, засохлий (про рослини)», «заготовлений сушінням для тривалого збереження; сушений (про продукти харчування)» (Словник української..., 1978, т. IX: 860–865). Українські семми «який недостатньо підживлюється підшкірними сальними залозами (про шкіру, волосся)», «дуже худий» (Словник української..., 1978, т. IX: 860–865) формуються на фоні семантичного елемента 'відсутність наповненості'. У похідних (метафоричних) значеннях «позбавлений душевної теплоти, чуйності, бездушний, черствий», «позбавлений яскравості, емоційності», «позбавлений мелодійності, м'якості (про звуки)» та «який уживається для позначення того, щоб при грі у футбол, у карти тощо той, хто програв, не набрав жодного очка» (розм.) (Словник української..., 1978, т. IX: 860–865) спостерігається метафорична синестезія. Ці значення розвиваються на основі семантичного елемента «відсутність чого-небудь».

Деяко особно стоять прикметники із семантикою оцінки *хороший* та *красний*. Перший не має усталеної етимології. Найвірогіднішим здається припущення його походження зі скороченої основи на -шь від *хоробрий* (Фасмер, 1987, т. IV: 267). Але є й інші погляди. Зокрема, можна припустити наявність етимологічних зв'язків слова *хороший* з і.-е. коренем **kor-* / **ker-* «рвати, драти, дряпати». Тоді, згідно з таким припущенням, первинне значення досліджуваного слова – «щось порване; таке, що стирчить», яке навряд чи має у своєму складі елемент позитивної оцінки. Походження прикметника *хороший* від імені бога сонця Хорса М. Фасмер вважає невірогідним через відсутність повногоголосної форми Хорось. Протягом багатьох епох це слово функціонує з основним значенням «такий, що повністю задовольняє (за якостями, властивостями)». В І. Срезневського воно подане диференційовано: «красивий» та «прибраний». Ці лексико-семантичні варіанти можна вважати відтінками основного значення. Уся семантична історія прикметника *хороший* – це історія спеціалізації його основного значення. Саме так утворюються сучасні українські периферійні семми «красивий; який дає радість, насолоду», «досить великий, значний кількісно чи розмірами; солідний», «який досяг вміння, майстерності у своїй справі», «який має позитивні

моральні якості (про людину)» (Словник української..., 1980, т. XI: 129–131). Метонімія сприяє субстантивзації цього прикметника: «Спасибі Вам, Андрію, що не забули мене на Великдень та побажали мені так багато хорошого» (Коцюбинський, Лист до А. Дуляка) (про подібні випадки субстантивзації прикметників див. дослідження Д. Гринчишина (Гринчишин, 1965)). Можливо, названі значення перебувають у відношеннях включення з основним, оскільки їх можна подати так: «хороший, тому що має позитивні моральні якості», «хороший, тому що красивий», «хороший, тому що великий». За цією моделлю утворена решта семем слова *хороший*.

Аналогічні явища спостерігаються у семантиці праслов'янського за походженням оцінного прикметника *красний* із вихідним значенням «красивий» (Фасмер, 1986, т. II: 368). Саме з таким лексико-семантичним варіантом він уживався в давньоукраїнську епоху: «Зане видѣши красно отроча» (Срезневский, 1958, т. I: 1318]. Крім нього, у цей час отримує розвиток семема «яскравий, кольоровий, барвистий», яка є результатом спеціалізації первинного значення і перебуває у відношеннях включення з ним. У сучасній українській мові основним є успадковане праслов'янське значення, яке функціонує з відтінками «який має приємну зовнішність; красивий», «приємний, втішний», «найкращий» та «радісний, щасливий» (Словник української..., 1973, т. IV: 327).

Системи похідних лексико-семантичних варіантів прикметників *хороший* та *красний* ще раз підтверджують думку, що «...загальнооцінні слова... не можуть мати метафоричних значень, тому що вони не означають дескриптивних ознак об'єктів, а виражають лише відношення суб'єкта оцінки до її об'єкта. Іншими словами, тут немає семантичної основи метафоризації».

Певна річ, загальна оцінка «добре/погано», як правило, виводиться на основі дескриптивних ознак об'єктів, але самих цих ознак загальнооцінні слова не мають. Пор. *кислий лимон* і *кислий настрій* – перенесення ознаки на нематеріальний об'єкт створює метафору; але *хороший лимон* і *хороший настрій* – перенесення ознаки не відбувається, тому що дескриптивна ознака не названа: *хороший* і в тому, і в іншому випадку містить у собі лише оцінку» (Вольф, 1988: 52).

Висновки. Отже, описані праслов'янські за походженням прикметники у процесі свого історичного розвитку зазнають в українській мові істотних семантичних змін. Ці зміни поляга-

ють у розширенні системи похідних утворень, а інколи – й у втраті чи витісненні на периферію семантичної структури слова первинного (спільнослов'янського) значення. У разі оформлення похідних семем проаналізованих прикметників функційно активною є метафоризація. Вона викликає до життя велику кількість семем, частина яких поступово втрачає образність; але є й такі семемі, образність яких відчувається. Досить часто під час утворення останніх спостерігається явище синестезії. Метонімія менш активна у семантичній історії цих слів. Більш того, вона, як правило, виступає не як самостійний процес, а як такий, що супроводжується конденсацією змісту в межах сполук «прикметник + іменник». Саме в такій позиції прикметник має здатність до субстантивзації. Утворені субстантивні лексико-семантичні варіанти є відтінками твірних метафоричних значень. Велика кількість метафоричних семем прикметників формує радіальну полісемію, а метонімічні відтінки у деяких випадках доповнюють її елементами ланцюжкової.

У межах проаналізованої лексики дещо особливими є оцінні прикметники, які не зазнають метафоричних та метонімічних змін; у їхній семантиці спостерігаються відношення так званого «включення», які виникають у результаті спеціалізації первинного лексико-семантичного варіанта.

Більшість слів досліджуваної групи успадковує праслов'янське значення як основне; але є факти його зміни. Зокрема, праслов'янське значення слова *цілий* відходить на периферію семантичної структури, звільняючи місце для метафоричного утворення.

З огляду на сказане зазначимо, що проаналізовані спільнослов'янські прикметники великою мірою зазнають не лише метафоричних, а й метонімічних змін.

Описані лексеми зазнають широкої семантичної трансформації, яка головним чином полягає в оформленні розгалуженої системи похідних значень, рідше – у зміні праслов'янських лексико-семантичних варіантів. Так, в українській мові праслов'янське значення прикметника *цілий* відходить на периферію семантичної структури, а його місце займає етимологічно похідний (метафоричний) лексико-семантичний варіант.

Результати аналізу засвідчують, що оцінні прикметники *хороший* та *красний* не зазнають метафоричних та метонімічних змін. Усі їхні похідні семемі розвиваються внаслідок спеціалізації праслов'янського значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вольф Е. М. Метафора и оценка. *Метафора в языке и тексте* / Отв. ред. В. Н. Телия. Москва : Наука, 1988. С. 52–65.
2. Гринчишин Д. Г. Явище субстантивациі в українській мові. Київ : Наукова думка, 1965. 112 с.
3. Довбня Л. Е. Семантична історія праслов'янських лексем на позначення процесу горіння та його наслідків в українській мові. *Două decenii de la înființarea specializării. Limba și literatura ucraineană la Facultatea de Litere – Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca*. București : Editura RCR Editorial, 2020. P. 68–77.
4. Довбня Л. Е. Семантична трансформація українських лексем на позначення першооснов буття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2019. Вип. 6 (74). С. 119–121.
5. Довбня Л. Е., Товкайло Т. І. Семантичні зміни праслов'янських дієслів на позначення основних дій і процесів в українській та російській мовах. *Studia slavistica: etnolingwistyka i komunikacja międzykulturowa*. Lublin : KUL, 2015. P. 27–42.
6. Етимологічний словник української мови в 7-ми томах / За ред. О. С. Мельничука. Т. II. Київ : Наукова думка, 1985. 572 с.
7. Кочерган М. П. Слово і контекст. Львів : Вища школа, 1980. 184 с.
8. Мацьків П. В. Символічні значення лексеми *кров* у біблійному тексті. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: «Філологічні науки» (мовознавство)* : збірник наукових праць. Дрогобич, 2017. № 8. Том 1. С. 138–142.
9. Мацьків П. В. Українські переклади Біблії: семасіологічний аспект. *Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie. Teza komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych*. Lublin, 2012. Tom VI. P. 134–144.
10. Пауль Г. Принципы истории языка. Москва : Из-во иностр. лит., 1960. 500 с.
11. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ : Наукова думка, 1988. 240 с.
12. Словарь української мови в 4-х томах / Упоряд. Б. Д. Грінченко. Київ : АН УРСР, 1958–1959.
13. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. в 2-х томах / Ред. Л. Л. Гумецька. Київ : Наукова думка, 1977–1978.
14. Словник української мови в 11-ти томах. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
15. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка в 3-х томах. Москва : ГИС, 1958.
16. Стехина В. Н. Семантическая синестезия в русских поэтических текстах начала XX века. *Материалы II Международного семинара «Славянская культура в современном мире (изучение и преподавание в иноязычной аудитории)»*. Киев : КНЛУ, 1991. С. 61–62.
17. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (на материале украинского языка). Київ : Наукова думка, 1989. 256 с.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка в 4-х томах. Москва : Прогресс, 1986–1987.
19. Шрам А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных. Ленинград : ЛГУ, 1979. 134 с.

REFERENCES

1. Vol'f, E. M. Metafora i ocenka. *Metafora v jazyke i tekste* [Metaphor and evaluation] / Отв. ред. V. N. Telija. Moskva: Nauka, 1988. S. 52–65 [in Russian].
2. Ghrynchshyn, D. Gh. Javyshhe substancyvacciji v ukrajinsjkij movi [The phenomenon of substantiation in Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka, 1965. 112 s. [in Ukrainian].
3. Dovbnja, L. E. Semantychna istorija praslov'jansjkykh leksem na poznachennja procesu ghorinnja ta jogho naslidkiv v ukrajinsjkij movi [Semantic history of Proto-Slavic words denoting the process of burning and its results in Ukrainian]. *Două decenii de la înființarea specializării. Limba și literatura ucraineană la Facultatea de Litere – Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca*. București: Editura RCR Editorial, 2020. P. 68–77 [in Ukrainian].
4. Dovbnja, L. E. Semantychna transformacija ukrajinsjkykh leksem na poznachennja pershoosnov buttja [Semantic transformation of Ukrainian lexemes denoting the bases of existence]. *Naukovi zapysky Nacionaljnogho universytetu «Ostrozjka akademija»*. Serija “Filologhija”. 2019. Vyp. 6 (74). S. 119–121 [in Ukrainian].
5. Dovbnja, L. E., Tovkajlom T. I. Semantychni zminy praslov'jansjkykh dijesliv na poznachennja osnovnykh dij i procesiv v ukrajinsjkij ta rosijjsjkij movakh [Semantic changes in Proto-Slavic verbs denoting basic actions and processes in Ukrainian and Russian]. *Studia slavistica: etnolingwistyka i komunikacja międzykulturowa*. Lublin: KUL, 2015. S. 27–42 [in Ukrainian].
6. Etymologhichnyj slovnyk ukrajinsjkoji movy v 7-my tomakh [Etymological dictionary of Ukrainian in 7 volumes] / Za red. O. S. Meljnycuka. T. II. Kyiv: Naukova dumka, 1985. 572 s. [in Ukrainian].
7. Kocherghan, M. P. Slovo i kontekst [Word and context]. Ljviv: Vyshha shkola, 1980. 184 s. [in Ukrainian].
8. Macjkiv, P. V. Cymvolichni znachennja leksemy *кров* u biblijnomoj teksti [Symbolic meanings of the lexeme blood in Bible text]. *Naukovyj visnyk Droghobycjkogho derzhavnogho pedaghoghichnogho universytetu imeni Ivana Franka*. Serija: “Filologhichni nauky” (movoznavstvo): Zbirnyk naukovykh pracj. Droghobych, 2017. No. 8. Tom 1. S. 138–142 [in Ukrainian].
9. Macjkiv, P. V. Ukrajinsjki pereklady Bibliji: semasiologhichnyj aspekt [Ukrainian translations of the Bible: semasiological aspect]. *Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie. Teza komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych*. Lublin, 2012. Tom VI. P. 134–144 [in Ukrainian].
10. Paul', G. Principy istorii jazyka [The principles of language history]. Moskva: Iz-vo inostr. lit., 1960. 500 s. [in Russian].

11. Rusanivskij, V. M. Struktura leksyčnoji i ghramatyčnoji semantyky [The structure of lexical and grammatic semantics]. Kyiv: Naukova dumka, 1988. 240 s. [in Ukrainian].
12. Slovarj ukrajinsjkoji movy v 4-kh tomakh [The dictionary of Ukrainian in 4 volumes] / Uporjad. B. D. Ghrinchenko. Kyiv: AN URSSR, 1958–1959 [in Ukrainian].
13. Slovnyk staroukrajinsjkoji movy XIV–XV st. v 2-kh tomakh [The dictionary of Proto-Ukrainian of XIV–XV centuries in 2 volumes] / Red. L. L. Ghumecjka. Kyiv: Naukova dumka, 1977–1978 [in Ukrainian].
14. Slovnyk ukrajinsjkoji movy v 11-ty tomakh [The dictionary of Ukrainian in 11 volumes]. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 [in Ukrainian].
15. Sreznevskij, I. I. Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka v 3-h tomah [The materials for the dictionary of Old Russian in 3 volumes]. Moskva: GIS, 1958 [in Russian].
16. Stehina, V. N. Semanticheskaja sinestezija v russkih pojeticheskikh tekstah nachala XX veka [Semantic synaesthesia in Russian poetic texts in the beginning of XX century]. Materialy II Mezhdunarodnogo seminaru “Slavjanskaja kul’tura v sovremennom mire (izuchenie i prepodavanie v inozjazyčnoj auditorii)”. Kiev: KNLU, 1991. S. 61–62 [in Russian].
17. Taranenko, A. A. Jazykovaja semantika v yeye dinamicheskikh aspektah (na materiale ukrainskogo jazyka) [Language semantics in its dynamic aspects (based on Ukrainian)]. Kyiv: Naukova dumka, 1989. 256 s. [in Russian].
18. Fasmer, M. Jetimologicheskij slovar’ russkogo jazyka v 4-h tomah [Etymological dictionary of Russian in 4 volumes]. Moskva: Progress, 1986–1987 [in Russian].
19. Shramm, A. N. Oчерki po semantike kachestvennyh prilagatel’nyh [The essays on semantics of qualitative adjectives]. Leningrad: LGU, 1979. 134 s. [in Russian].